

LEKUTASUNEZKO FORMEN MUGABIDEA

Arrasate, 1979-XII-21

Karmele Rotaetxe

Txosten honetan agertzen diren ideiak nire *Estudio estructural del Euskara de Ondárroa* (1) -tik datoz, gehien bat. Lan horretan, hipotesi berri bat eman nuen inork, orain artean, kritikatu ez duena; horregatik, zuen aurren erakutsi nahi dut, "feed-back" bat lortzeko esperantzarekin. Hain zuzen, linguistikan, beste zientzietan bezela, iker-langileari beharrezkoa zaio kritika, bere hipotesiak sendotzeko ala baztertzeko.

Jakina denez, hizkuntza guztietan lekutasunezko formek elkar-ezaugarri batzuk izaten dituzte, aditzaren prozesuari dagokionez. Gure hizkuntzan, joskera ta semantikaren elkar-ezaugarri hoiak hazt formal batzuen bitartez agertzen dira. Luzeegi ez mintzatzeko, bizigabeko formak soilik hartuko ditut, nahiz eta kontutan eduki William H. JACOBSENEK bizigabeko ta bizidun formak elkarrekin tratatzeko hipotesi berri bat eskeini digula (2). Baina, Ameriketako linguista honen hipotesia nik jaso ditudan datuekin ondo ez datorrela erakutsiko dut.

Lekutasunezko paradigmek —ta, zalantzarik gabe, -ko duena hemen ere sartu behar— elkarrekin dituzten hatz formalak hauek dira: base (3) guztiekin, mugatu-plural eta

(1) Karmele ROTAETXE - *Estudio estructural del euskara de Ondárroa*, (3.10.01 - 3.10.11) - L. Zugaza, 1978.

(2) W. H. JACOBSEN - "The basque locative suffixe" in *Anglo-American Contributions to Basque Studies - Essays in honor of Jon Bilbao*.

(3) Atzizkirik gabe agertzen den *forma*: etxe, lur, tab. Eztut "sustrai" erabiltzen, hitz hau etimologiarekin lotuta dagoelako, gehien bat. "erro"-k, bestalde, beste adierazi bat du. Gazteleraz eta frantzesez, "base" normalki erabiltzen da.

mugagabeko paradigmetan *-ta-* elemendu agertzen da, nahiz eta hizketa batetik bestera forma lotuak ("bound forms") esberdinak izan. Mugatu singularrari dagokionez, inesiboak izan ezik, beste paradigmek ez dute aktualizazioaren edo determinazioaren markarik erakusten (etxera, etxetik, etab..). Azkenez, inesibo singularreko paradigmaman, basea kontsonante batez bukatzen denean, *-e-* bat agertzen da: delako *-e-* hau epentetikotzat aurkeztu ohi da, baina, hain zuzen, fonologiazko erregelek ez dute eskatzen: adibidez, /*lurran/ fonologiari dagokionez posible izango litzateke, baina hizketa guztiek *-e-* hori sartzen dute errealizazio bat edo beste emateko (/lurrean), /lurrin/, etab..).

Pluralean, °g pluralizatzailea (°g ... > /k/ // - ≠) ez da ikusten, ez batuaren formetan (lurretan, mendietan) ez eta hizketetako formetan (lurretan, mendixetan) (4).

Aipatu ditudan bereizitasunek azpiko formen konposaketa (azpiko elementuak etab.) ilundu egiten dute ta azterketa batek erakutsi beharko luke:

a) zergaitik /mendietatik/, /mendietan/ edo /mendieta-ko/, adibidez, pluralak eta determinatuak diren.

b) zergaitik hizketa guztietan *-e-* bat sartzen den inesibo-singular-paradigman, nahiz eta *-e-* hori gaindizkoa (superflua) izan fonologiari begiratu, eta horrek esan nahi du epentetika ez dela.

d) zergaitik eta zein bidetan /mendiko/ edo /menditik/, esate baterako, mugatu singularrak diren eta zergaitik ez ditugun inon topatzen *mendiako edo *mendiatik.

Onartzen ditugun aurre-iritziak (presupuestoak) hauek dira: 1) lekutasunezko formak hizkuntza guztietan transformazio batzuen bitartez lortzen baldin badira, gure hizkuntza ez da salbuespen bat izango; 2) konponente fonologikoan gertatzen diren aldaketak euskara batuaren formetan neutrali-

(4) Morfofonologiaren erregelak erabiltzen dugu ontzat, °sinboloa azpiko forma baten aurrean jarri behar. Pluraleko /k/ ren azpiko forma °g izan behar zela aspaldian azaldu eta erakutsi nuen, "rewrite" erregela bat emanaz:

°g ... > /k/ // - ≠, hau da azpiko °g/k/ ahoskatzen da, forma baten mugan gertatzen denean, cf. K. ROTAECHÉ - J. L. DONEUX "Sur un point de morphologie nominale du basque", in *Fortes Linguae Vasconum*, 9, 1971, pp. 269-290.

zaturik izanez, hizketa baten formak erabili beharko ditut morfofonologiaren erregalak aplikatzeko (5). Erreferentzia Ondarroa-ko datuetan jarriko dut eta ez dut uste lokalismopekaturik denik; hain zuzen, beste hizketa batzuen datuekin, JACOBSEN (6) funtsezko ondorio berdinetara heldu da.

Aipatutako a), b), d) problemei, hona hemen aurkeztuten dizkiet azalpenak:

a') morfofonologiaren bitartez lortu dudana Ondarroako formen azterketak eta beste formei buruz JACOBSEN-ek lortu duen azterketak zera erakusten dute: mugagabeko formetan, azpiko egituran °Base-ta-n dugula; mugatu pluralean, berriz, °Base-e-g-ta-n (7).

Honek esan nahi du -ta- elementuaren adierazpena

“indifinitess especially as to quantity, much like the class meaning of English mass nouns”

dela, JACOBSEN-ek dinoenez (8). Eta, pluraleri dagokionez, azpiko formak °g pluralizatzailea erakusten du. Baina, pluralizazio forma hauek determinaturik, aktualizaturik edo mugaturik daudela azalkizun daude oraindik.

Hain zuzen, Z.S. HARRIS-ek (9), artikulua mugatuaz ari denean, hau azaltzen digu: adibidez, /etxea/ edo /the house/, /la maison/ etab. erabiltzen dugunean “etxe-den-a” esaten ari garela; arrazoi beragatik /etxetik/ dinogunean “etxe-den-atik” adierazten dugula. Gero, diskurtsora pasatzean, erlatiboa ezabatzen den transformazio bat gertatzen da.

Gauzak honela ikusten baldin baditugu, /lurretan/ (azpian, °lurr-e-g-ta-n) forman hurrengo elementu hauek bereizi behar ditugu: inesibo paradigma guztietan agertzen delako -n atzizkia, inesiboaren formantetzat har dezakeguna; beste

(5) Morfofologia, Patxi GOENAGAK bere *Gramatika bideetan* aurkeztuten digun baino askoz ere aberatsagoa ta baliotsua da, behar den bezela aplikatzen denean, jakina.

(6) W. H. JACOBSEN - “Historical Implications of the western Basque Tonal Accent” - 2. Draft - 1977.

(7) Cf. op. cit. in (6) eta in (1).

(8) W. H. JACOBSEN - op. cit. in (6).

(9) Z. S. HARRIS - *Notes du cours de syntaxe* - M. Gross -en itzulp. Paris, 1976.

aldetik, forma honetan informazio gehiago aurkitzen dugu: *-ta* honegatik ulertzen dugu "mugagabeko kantitatea den zerbait"; *-g-* honegaitik, "plurala den zerbait". Hori dela ta, pluraleko sintagmak irakur daitezke:

gaztel.: ((en lo que es masa) que es plural) que es tierra),
eta

euskar.: (lurr-da-n-(g-da-n-(ta-da-n-a-n))).

Transformazio batzuen bitartez, erlatiboak jausi egiten dira eta, beti lez, zerbait errekuperatzen behar da haien orde. Nere ustez, hain zuzen, errekuperazioa "juntura" batzuen bitartez egiten da. Bestalde, formante *-n* (-sil.) izanez, *a-n* elementuak silabatzen dira. Hortaz: lurr + g + ta + an. Eta nire hipotesian, juntura hoi errealizazioak kontestu fonologikoak baldintzatzen ditu. Izan ere, bi vokalen artean, errealizazioa \emptyset (huts) da, baina beste kontestu foniko batetan, hau da:

V – V ez denean, juntura (+) ... > °e (azpiko e bat) da.

Honela, paradigma mugatu pluralean eta base guztiekin. °Base-egetan dugu, Base-e-g-e-ta- \emptyset -an, batetik sortuta.

Geroago, errepresentaziozko erregelak (morfofonologiari dagozkion artekoak) sartzen dira azpiko forma hauek diskurtsoko formetara eramateko: /mendietan/, /mendixetan (Ond.)/, /elixetara/, baina /elixetà/, Ond., adibidez.

Azterketa honek ondorio garrantzitsu bat dakarkigu: erlatiboen transformazioek juntura batzuetara eraman bagaituzte, beste horrenbeste gerta daitekela singularrean susmatu dezakegu.

b') hain zuzen, inesibo singularrean /etxean/ interpreta daiteke: "etxe-da-n-a-n".

Lehen transformazioa aplikatuz gero, etxe- \emptyset -an. Eta nola juntura ... > \emptyset // V–V, "rewriting" erregela honek /etxean/ ematen digu, edo /etxin/ morfofonologiazko erregela bat edo beste aplikatuz.

Baina, sakonezko formatik lurr + an izaten dugunean, contestua V–V ez izanez gero, /lurrean/ azalezko egituran edukitzen da. Berriz ere, morfofo-

nologiaren aldaketak eman ditzake forma desberdinak Onda-
rroan /lurrin/, esaterako, beste forma batzuk aldean utzita,
luzeegi ez mintzatzeko.

Hipotesi honen bitartez, inesiboaren -e- famatu hori uler
daiteke, behintzat.

Azterketa honetarako, JOCONSEN-ek *-gan* proposatzen
digu atzizkitzat, diakroniaren aldetik begiratuta eta *K*(kontso-
nante)*an* sinkroniari begiratu. Soluzio honek batu ditzake
bizigabeko ta bizidun formak; baina, gaurko euskaran eta nik
hartutako datuekin, behintzat, eragozpen larri bat sortzen da.
Hain zuzen, atzizkia *-gan* izango balitz edo *Kan*, zuzen-zuzen
baseari lotuta, orduan inolà ere ez genuke lortuko Ondarroako
/mendixan/ palatalizazioarekin. Zeren, beste paradigma
baten /ze orraziaz/ °orrazi-°gaz azpiko formatik etorrita dugu
palatalizaziorik gabe eta, /orrazixaz/ edukitzeko, konposaketa
izan behar da °orrazi -°a -°gaz (10). Amerikatako linguistaren
hipotesia nerea baino dotoreagoa da, baina ezin onar daiteke
helburura ez ba gaitu eramaten.

d') -TIK, -RA eta -KO paradigma singularrei dagokie-
nez, atzizkiak *silabikoak* dira (inesibo -n ez dena). Hortaz,
determinantea -a ez da behar azpiko formetan eta -e- epente-
tika agertzen da kasu baten: basea kontsonante batez buka-
tzen denean (etxetik, etxera, etxeko, baina lurretik, ... tab.).
Hizketa batzuetan, behintzat, junturaren aztarna geratzen
da. Adibidez, vokalen artean -r- biguna Ondarroan ez da
ahoskatzen beste hizketa askotan bezala ta irtenbidea -edo
diskurtsoko forma- /etxea/ da ta ez /etxera/. Baina, normalki,
hizketa horretan bi bokal hoiek elkarrekin aurkitzen direnean
kontrazio bat gertatzen da /i/ emanez; esate baterako absolu-
toa "etxe-a" /etxi/ da Ondarroan. Aipatu dudan kasuan, inesi-
boan, baina ez; argi ta garbi bi silabak entzuten dira: /etxe.a/.

Azkenez, *-ko* paradigmatic formak: /mendiko/ etab. ere
mugatu singularrak dira, nire hipotesian. Hemen, beste
transformazio bat izan da/dago/ aditza kentzeko eta /mendi-
ko etxea/ esate baterako sakonezko egitura (11) "mendian

(10) Karmele ROTAETXE - op. cit. in (1) pp. 468-482 (Cap. 3.07 - Base-
Sociativo - Instrumental).

(11) Zehatzago ikusteko, cf. op. cit. in (1) eta bereiziki Cap. 3.10.04 -
3.10.05).

dagoen etxea'' honetatik dator. Aholkatzen ditugun formetan izan zen junturaren urratsa ohar daiteke. Esate baterako, fonologiaren aldetik, /n-k/ aurkitzea posible da euskararen sisteman (/anka/ etab...), baina atzizki hau forma lotu batetan sartzen denean -e- bat gertatzen da /osasun oneko/ fonologiaren aldetik beharrezkoa ez dena. Eta zera azpimarratu nahi dut: transformazio-prozesorik izan ez denean, orduan /k/ homorganika /g/ bihurtzen da -e- epentetikarik sartu gabe: Ad.: han-ko... > /hango/, hemen-tik ... > /hemen-dik/. Hitz hauekin (base hauekin, hobe) transformazio-prozesurik izan ez bada, orduan junturaren aztarnarik ere ez da geratzen. Dakidanez, fenomeno hau kasu bitan gertatzen da: a) antxinan, inesibo izan diren baseekin /hango.../; b) berez eta basearen semantikagatik, berez aktualizaturik direnekin /Eibarko, tab.../, konprobatu ditudanez Ondarroako datuen bitartez.